

Davlat va huquq nazariyasi fanidan oraliq nazorat savollari

2 kasus

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning 1997 yil 29 avgust 466-I-son qarori bilan tasdiqlangan "Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish" milliy dasturi mustaqil O'zbekiston tarixida qabul qilingan normativ-huquqiy jihatdan jamiyatda huquqiy madaniyatni oshirishga qaratilgan dastlabki hujjatdir.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 9 yanvardagi PF-5618-son Farmoni bilan tasdiqlangan "Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish Konsepsiyasi" bu boradigi o'zida zamoniy yondashuvlarni qamrab olgan normativ-huquqiy hujjat hisoblanadi.

Aholining huquqiy bilimlarini oshirishga doir vazifalarga umumiy tus berilishi, ularni amalga oshirishning aniq ta'sirchan mexanizmini yaratish nuqtai nazardan yuqorida keltirilgan ikki normativ-huquqiy hujjat hisoblanadi.

Aholining huquqiy bilimlarini oshirishga doir vazifalarga tus berilishi, ularni amalga oshirishning aniq ta'sirchan mexanizmi keltirilgan ikki normativ-huquqiy hujjatni tahlil eting. Amaliy misollar yordamida fikringizni asoslang.

Javob:

Avvalo biz kasusdagi vaziyatdan kelib chiqqan holda quyidagi savollarni atroflicha yoritib olishimiz joiz deb topdim. Jumladan:

1. Birinchidan: Jamiyatda huquqiy madaniyatning ahamiyati qay darajada muhim?
2. Ikkinchidan : Jamiyat a'zolarining huquqiy bilimlarini oshirishga doir ishlarning mexanizmi nimalardan iborat?
3. Uchunchidan: Normativ-huquqiy hujjatlarning hayotga tadbiiq etilish jarayoni

KIRISH

O'zbekiston demokratik huquqiy davlatni qurish va adolatli fuqarolik jamiyatini shakllantirish yo'lidani dadil borib, jahon hamjamiyatida mustahkam o'rin egallamoqda. Barqarorlik va tartib, millatlararo totuvlik va fuqarolar ahilligi tufayli yosh davlatimiz ishonch va hurmatga sazovor bo'lyayotgani barchamizni quvontiradi.

Mamlakatimizda iqtisodiyot, siyosat, davlat qurilishi, huquqiy tizim va jamiyatni ma'naviy o'zgartirish sohasida keng ko'lamli islohotlar o'tkazilayotgani hech kimga sir emas. O'tkazilayotgan islohotlarning qonuniy zamini yaratilib, ijtimoiy-siyosiy hayotning huquqiy asoslari izchillik bilan mustahkamlanmoqda va takomillashtirilmoqda.

Vatanimizning rivojlanishi va islohotlarning muvaffaqiyati ko'p jihatdan xalqning huquqiy ongi hamda huquqiy madaniyati darajasiga bog'liqligi, shaxsning siyosiy faolligi, uning chinakam fuqaroviy munosabati, demokratik islohotlarga intiluvchanligi belgilangan maqsadlarga tezroq erishishning muhim omillardan biri hisoblanadi. Avvalo, yuksak huquqiy madaniyat, demokratik jamiyat poydevori va huquqiy tizim yetukligining ifoda etilishi hisoblanadi.

Asosiy qism

Jamiyatning har bir a'zosi uchun huquqiy madaniyat bu-- turli xil hayotiy jarayonlarga faol ta'sir ko'rsatuvchi, fuqarolarning, barcha ijtimoiy guruhlarining jipslashuviga ko'maklashuvchi, jamiyatning yaxlitligi hamda batartibligini ta'minlovchi va mustahkamlovchi omildir. Qonunni hurmat qilish huquqiy jamiyatning, siyosiy va huquqiy tizimlar samarali faoliyat ko'rsatishining asosiy talablaridan biri hisoblanadi.

Huquqiy madaniyat — umumiy madaniyatning ajralmas tarkibiy qismi. Insonlar ongida shunday ishonch qaror topishi kerakki, huquqiy bilimlarga ega bo'lgan va ularni amaliyotda tatbiq eta oladigan kishigina madaniyatli va bilimli deb hisoblanishi mumkin.

Jamiyat va davlat taraqqiyotining hozirgi holati huquqiy munosabatlar barcha ishtirokchilarining huquqiy madaniyatini, huquqiy savodxonligini har tomonlama oshirishni talab qilayotganligi hech kimga sir emas. Huquqiy madaniyat, huquqiy bilim, huquqiy e'tiqod va izchil amaliy faoliyat majmui sifatida jamiyat va davlat oldida turgan vazifalarning muvaffaqiyatli hal etilishini ta'minlaydi.

Mamlakatimizda “Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish” milliy dasturini qabul qilinishi ham fuqarolar o’rtasida huquqiy madaniyatni yuksaltirish sohasidagi ilk qadamlardan hisoblanadi. Unga ko’ra, bu dastur hayotimizdagi yechimini kutib turgan, xususan fuqarolar o’rtasidagi huquqiy mazmundagi muammolarga debocha desak ham bo’ladi.

Milliy dasturning maqsadi aholining barcha qatlamlari huquqiy savodxonlikka erishishlari, yuksak darajadagi huquqiy ongga ega bo’lishlari hamda huquqiy bilimlarini kundalik hayotda qo’llay olishlari uchun huquqiy madaniyatni shakllantirishning keng qamrovli muntazam tizimini yaratishdan iborat ekanligidan barchamiz xabardormiz. Ular qiyudagilardir:

- huquqiy ta’lim va huquqiy tarbiya tizimini takomillashtirish:

- barcha davlat organlari, mansabdor shaxslar va fuqarolarning qonunga hamda huquqqa hurmat bilan munosabatda bo’lishiga erishish;

- aholining huquqiy savodxonligini oshirish; fuqarolarning ijtimoiy-huquqiy faolligini ta’minlash.

Huquqiy madaniyatni shakllantirish va yuksaltirish sohasidagi davlat siyosati quyidagi prinsiplarga asoslanadi: inson huquqlari va erkinliklarining ustuvorligi; Konstitutsiya va qonunning ustunligi; demokratiyaga asoslanganlik; ijtimoiy adolat; ilmiylik; uzluksizlik; huquqiy tarbiyadagi vorislik hamda umumiylik; huquqiy axborotning hamma uchun ochiqligi; huquqiy tarbiya va huquqiy maorifning birligi hamda ularga tabaqalashtirilgan yondashuv.

Yuksak huquqiy madaniyatni shakllantirish bo’yicha davlat siyosatining ustuvor yo’nalishlari quyidagilardan iborat:

- fuqaro, jamiyat va davlatning o’zaro munosabatlarida aholining huquqiy madaniyati hamda ijtimoiy faolligi yuksalishini ta’minlash;

- aholining huquqiy madaniyatini shakllantirishda fuqarolarning o’zini o’zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, ommaviy axborot vositalarining rolini kuchaytirish;

- aholini huquqiy axborot bilan ta'minlash, ilmiy-ommabop yuridik adabiyotlar nashr qilinishi va tarqatilishini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash;
- huquqiy ta'lim va huquqiy tarbiya vositalari va usullarini takomillashtirish;
- yuridik ta'lim, kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlashning zamonaviy tizimini rivojlantirish;
- huquqiy madaniyatning ilmiy asoslarini tadqiq etishni rag'batlantirish, ijtimoiy-huquqiy tadqiqotlarni tashkil etish;
- milliy an'analar hamda jahon tajribasidan foydalanish asosida aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini shakllantirish.

Aholining huquqiy madaniyatini shakllantirish bo'yicha davlat siyosatini muvaffaqiyatli amalga oshirish, bir tomondan, jamiyatning har bir a'zosi huquqiy bilimlarning muayyan darajasini o'zlashtirib olishi uchun zarur bo'lgan shart-sharoit yaratishni, ikkinchi tomondan — turli ijtimoiy guruhlarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda huquqiy maorifni tabaqalashtirishni nazarda tutadi .

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi- shaxs va davlat o'zaro mas'ulligining huquqiy asoslarini mustahkamlab qo'ygan. «Inson — davlat» munosabatlarida ustuvorlik- insonga tegishli. Davlat hokimiyati organlarining faoliyati inson huquqlari va erkinliklarini muhofaza qilishga qaratilishi lozim.

Inson huquqlari — insonparvar demokratik huquqiy ongning o'zagidir. Huquqiy ong darajasi — bu odamlarning huquqlardan shunchaki xabardorligi, qonunlarni bilishigina emas. Bu, eng avvalo, qonunlarga rioya etish va ularni bajarishga tayyorlik, qonunga itoatkorlik, huquqni va odil sudlovni hurmat qilishdir.

Mukammal qonun hujjatlari huquqiy madaniyatni yuksaltirishning muhim sharti, huquqiy davlat qaror topishining zaruriy belgisi hisoblanadi. Mamlakatimiz qonun hujjatlarini inson huquqlari sohasidagi xalqaro normalar va standartlarga izchillik bilan muvofiqlashtirib borish zarur. Qonunlar hayotiy, amaliyot bilan

uzviy bog'liq bo'lishi va undan kelib chiqishi lozim. Bunda qonunlar to'g'ridan-to'g'ri amal qilish kuchiga ega bo'lishi kerak. Ijro etuvchi organlar qonun osti hujjatlarini qonunlarga qo'shimcha kiritish sifatida emas, balki ularning ijrosini ta'minlash uchungina qabul qilishlari mumkin.

Demokratik islohotlarga monand huquqiy ta'minlashning eng muhim sharti - qonunchilikning izchil bo'lishidir. Qonunlar o'zaro qat'iy muvofiqlashishi, Konstitutsiyaga asoslanishi, milliy huquqiy tizimning rivojlanishiga ko'maklashishi lozim.

Qonunchilik tizimini takomillashtirish bilan bir qatorda qonunlarning hayotga aniq va izchil tatbiq etilishiga, ularga qat'iy hamda og'ishmay rioya qilinishiga erishish zarur. Hech bir davlat organi, mansabdor shaxs va inson qonunga bo'ysunish majburiyatidan ozod qilinishi mumkin emas.

Qonunchilikda ichki uyg'unlikning mavjudligi, turli huquqiy hujjatlar o'rtasida ziddiyatning yo'qligi, qonunlarga og'ishmay rioya etilishini ta'minlovchi ta'sirchan mexanizmlar yaratilganligi fuqarolarni qonunlarga itoatkorlik ruhida tarbiyalash, har kimda qonunga hurmat tuyg'usini shakllantirish uchun zarurdir.

Inson huquqlari va qonuniy manfaatlarini samarali himoya qilishni, birinchi navbatda, sud orqali himoya qilishni ta'minlash O'zbekistonda amalga oshirilayotgan huquqiy islohotning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Aholi huquqiy madaniyat darajasining oshirilishi qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati xodimlarining bilimdonligiga ko'p jihatdan bog'liq.

Fuqarolik jamiyatining huquqiy madaniyat darajasi jamoat birlashmalari, jamg'armalar, ittifoqlar, uyushmalar, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining keng tarmog'i mavjudligi hamda bu demokratik tuzilmalarning muayyan shaxs va jamiyatning huquqlarini ta'minlashdagi ijtimoiy faolligi bilan belgilanadi.

Fuqarolarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirishda kasaba uyushmalari, yoshlar va xotin-qizlar tashkilotlari muhim o'rin tutadi. Ular huquqiy ta'lim va huquqiy tarbiyaning turli shakllaridan yanada samarali foydalanishlari, fuqarolarning ijtimoiy-huquqiy faolligini kuchaytirishga katta hissa qo'shishlari

lozim deb o'ylayman. Shuningdek, huquqiy tarbiyaning umumiyligi va huquqiy axborotning hamma uchun ochiqligi prinsipini ro'yobga chiqarishda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, shu jumladan mahallalarning roli beqiyosdir. Ular aholining huquqiy madaniyatini shakllantirish va huquqiy ongini oshirishga bevosita hamda muttasil ta'sir ko'rsatishlari lozim.

Jamiyat va davlat ijtimoiy faol va qonunga itoatkor fuqarolarni tarbiyalashdan manfaatdordir. Davlat jamiyat madaniy hayotining tarkibiy qismi bo'lmish huquqiy madaniyat to'g'risida alohida g'amxo'rlik qiladi.

Huquqiy madaniyatni shakllantirishning vosita va usullarini takomillashtirish maqsadida:

- fuqarolar bilan olib boriladigan huquqiy ishlar saviyasini oshirish hamda huquqni muhofaza qiluvchi organlarning va o'quv yurtlarining kadrlar bilan etarli ta'minlanishiga erishish;

- mansabdor shaxslarning huquqiy bilimi va huquqiy madaniyati darajasiga nisbatan alohida talablar ishlab chiqish kerak. Chunki ular qonunlarni qat'iy ijro etishga, huquqning so'zsiz amal qilishini ta'minlashga, huquqiy siyosatni shakllantirish va amalga oshirishga da'vat etilganlar.

Huquqiy bilimlarni davlat idoralarigina emas, balki jamoat birlashmalari tomonidan ham ommalashtirish jamiyatda huquqiy madaniyatni oshirishning yangi shakllari jumlasiga kiradi.

Huquqiy bilimlarni ommaviy axborot vositalari orqali targ'ib qilish tizimini takomillashtirish, barchaga mo'ljallangan yuridik adabiyotlarni nashr etish huquqiy madaniyatni oshirishga ko'maklashadi.

Qonun hujjatlarini qo'llanish amaliyoti shuni yaqqol ko'rsatadiki, talaygina huquqbuzarliklar, shu jumladan mansabdor shaxslar tomonidan fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlari kamsitilishi hollari huquqiy bilimning etarli emasligi, huquqiy madaniyat darajasi pastligi oqibatidir. Aynan shu sababli, huquqlari buzilgan fuqarolar o'z huquqini himoya qilishning qonun hujjatlarida nazarda tutilgan mexanizmidan, shu jumladan, mansabdor shaxslarning qonunga xilof xatti-harakatlari va qarorlari ustidan sudga shikoyat qilish imkoniyatidan

kamdan-kam foydalanadilar. Aholining huquqiy savodxonligini oshirishda ommaviy axborot vositalarining roli katta deb vvbaylanib ulgurdi.

Kazusdagi keying normativ huquqiy hujjat ya'ni, "Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish Konsepsiyasi" quyidagicha fikrlarni keltirib o'tmoqchiman:

Jumladan:

-Konsepsiyani qabul qilinishi aholi orasidagi huquqiy madaniyatni yuksaltirishga qo'shishi mo'ljallangan hissi quyidagilar bilan belgilab qo'yilgan:

"Yuksak huquqiy madaniyat-mamlakat taraqqiyoti kafolati" degan konseptual g'oya asosida aholining barcha qatlamlari huquqiy savodxonlikka erishishlari, yuksak darajadagi huquqiy ongga ega bo'lishlari hamda huquqiy bilimlarini kundalik hayotda qo'llay olishlari uchun tizimli va keng qamrovli huquqiy targ'ibot tadbirlarini tashkil qilish davlat organlari va tashkilotlarning ustuvor vazifalaridan biri etib belgilansin. Aholining barcha qatlamlari huquqiy savodxonlikka erishishi, mustahkam irodali, o'z huquqlarini biladigan va qonunlarni hurmat qiladigan, huquqiy bilimlarini kundalik hayotda qo'llay oladigan, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lgan va huquqbuzarlikka nisbatan murosasiz munosabatda bo'ladigan fuqarolarni tarbiyalashning keng qamrovli muntazam tizimini yaratish Konsepsiyaning asosiy maqsadidir. Shuningdek ushbu Konsepsiya bolalarni ham huquqiy madaniyatli avlod qilib voyaga yetkazishda ham belgilab olgan bir qator vazifalari bor. Jumladan:

1. Bolalar uchun maxsus huquqiy portal yaratish. Unda Konstitutsiyani o'rgatishga doir tushunchalar;

-kundalik hayotda qo'llashga mo'ljallangan boshlang'ich huquqiy bilimlar;

-huquqni targ'ib qiluvchi turli xil o'yinlar, mashg'ulotlar va dasturlar bo'yicha uslubiy qo'llanmalar va boshqa zarur ma'lumotlarni berish.

2. Oilada bolalarga huquqiy tarbiya va odob-axloqning boshlang'ich qoidalarini o'rgatish bo'yicha ota-onalar uchun uslubiy tavsiyalar ishlab chiqish va tarqatish.

3. Oila davrasida huquqiy savodxonlikni oshirishga mo'ljallangan, har bir elementar huquqiy bilimlarni o'rgatishga qaratilgan va kundalik hayotdagi muhim masalalar yuzasidan huquqiy qo'llanma tayyorlash va bepul tarqatish.
4. Bolalar uchun huquqiy mavzularda va odob-axloqning oddiy va kundalik qoidalarini bilishni, vatanparvarlik, qonunlarni hurmat qilish, o'zbek xalqining tarixi va milliy qadriyatlarini o'rgatishni targ'ib qiluvchi turli multiplikatsion filmlarni yaratish.
5. Bolalar uchun huquqiy axborotni yetkazishga hamda kundalik turmushda qo'llaniladigan normalar va odob-axloq qoidalarini o'rgatishga qaratilgan audioertaklar, kinofilmlar va kinojurnallar ishlab chiqish.
6. Oilaviy notinchlik hamda bolalar nazoratsizligi va qarovsizligining oldini olish, bolalar orasidagi huquqbuzarlik va jinoyatlarning salbiy oqibatlari to'g'risida teleko'rsatuvlar, tok-shoular tayyorlash.
7. Kundalik turmushda ko'p uchraydigan masalalarning huquqiy yechimlari va yangi qabul qilingan qonun hujjatlarining mohiyatini uyma-uy yurib targ'ib qilish, shuningdek, huquqiy ma'lumotlarni yetkazishga qaratilgan flayer, buklet va boshqa tarqatma materiallarni oilalarga bepul tarqatish.
8. Yoshlar va ota-onalar o'rtasida nikoh yoshi, aliment to'lash shartlari, qarindoshlar o'rtasidagi nikoh va uning huquqiy oqibatlari to'g'risida muntazam ravishda huquqiy targ'ibot tadbirlarini o'tkazish kabi bir qator ustuvor vazifalarni ham keltirib o'tgan.

X U L O S A:

Kazusda keltirilgan har ikkala normativ huquqiy hujjat haqida yana ko'plab fikrlarni keltirishimiz mumkin. Lekin eng avvalo, bu hujjatlarning mazmun mohiyatini to'liq tushunib hayotga tadbiq etilishidagi har bir qadamlar va harakatlarda uning asosiy va oldiga qo'ygan vazifalari hisoblanadi. Agar har bir fuqaro jamiyatning yetuk huquqiy madaniyatli a'zosiga aylansagina, aholi orasida bir –biriga va huquqni muhofaza qiluvchi organlarga ishonchi ortadi, o'zgaradi. Mamlakatimizda ishlab chiqilayotgan har bir normativ huquqiy hujjatni maqsadi, albatta fuqarolarimizning huquq va manfaatlarini himoya qilishga

qaratilganligini har bir fuqaro anglab yetishi,unga amal qilishini o'z oldiga maqsad qilib qo'yishi lozim.Avvalo jamiyatimizdagi turli xil muammolarga yechim kutib turgan bir talay masalalar,odilona hal etilishini kutib turgan masalalar mavjudligi hech kimga sir emas.Bunda faqatgina vakolatli organlar,tegishli mutasaddilardan yechim kutib o'tirmasdan,balki fuqarolarning o'zi ham huquqiy savodxonlikka erishish uchun barcha tegishli manbalardan foydalangan holda harakat qilishlari lozim deb o'ylayman.Jumladan,mamlakatimiz aholisi orasida ayrim masalalarda masalan,mehnat nizolari bo'yicha kelib chiqqan muammolarga qayerga va qay tartibda ariza kiritishni o'ylab ovara-yu sarson bo'lishadi.Avvalo har bir shaxs jamiyatga qo'shilar ekan,o'z huquq va manfaatlarini,majburiyatlarini,burchlarini bilishi zarur deb hisoblayman.Xodimva ish beruvchining mehnat munosabatlarini tartibga soladigan Mehnat Kodeksi bilan birga,bir qator huquqiy normativ hujjatlar borligini bilsihlari kerak.Masalan,malakatimizda 2021 yil 13-mart kuni umumxalq hayriya hashari o'tkazilishi ma'lum qilindi.Odatda hasher munosabati bilan xodimlarningbir kunlik ish haqi ushlab qolinib,"Mahalla"xayriya fondiga o'tkazib berilishiga odatlanganib qolganmiz.Ya'ni hech kim xodimlardan so'rab han o'tirmaydi,shunchaki buxgalterlar yoppasiga 1 kunlik ish haqini o'tkazadi.Ko'pchilik xodimlar esa buni sezmaydi ham,oy oxiriga borganda sal kamroq oylik chiqadi,o'zi shunaqa chiqibdi-daoyligim,deb o'ylashadi.Biroq bir narsani unutmasligimiz lozimki,hasher munosabati ish haqidan ushlab qolinishi mutlaqo ixtiyoriydir.Chunki,Mehnat kodeksining 164-moddasiga ko'ra xodimning yozma roziligi bo'lmay turib uning ish haqidan ushlab qolinishi mumkin emas.Shuningdek ,mazkur moddada ish haqidan xodimning rozilgisiz ham ushlab qolinishi mumkin bo'lgan holatlar sanab o'tilgan bo'lib,ular orasida hasher nazarda tutilmagan.Rozilik deganda har bir xodimning yozma roziligi nazarda tutiladi.Ko'p hollarda xodimlar buni bilmaydi.Mana shu vaziyatga ko'ra,xodimlarning o'z huquqlarini bilmasliklari yoki huquqiy ongning yetishmasligini ko'rishimiz mumkin.Bunga o'xshagan holatlarni ko'plab hayotiy misollarni keltirishimiz mumkin.Jumladan,quyidagi yana bir misolni keltirmoqchiman:

Oila-jamiyatning asosiy bo'g'ini hisoblanadi. Afsuski, bugungi kunda ba'zi oilalarda qo'ydi-chiqdi muammolari bisyor ekanligi ko'ngilni xira qiladi. Ana shunday vaziyatlarga tushgan oilalarda arzimas ijtimoiy munosabatlarga, ayol va erkakning o'rnini, oila ma'suliyatini bilmasligi, farzandlar olgidagi ham diniy ham qonuniy majburiyatlarini bajarmasligi jamiyatimizni qaysidir ma'noda og'riqli nuqtasi hisoblanib qolmoqda. Ajrim yoqasidagi oilalarni aliment masalasida sarson sargordan bo'lib, qaerga va qanday murojaat qilish borasidagi sarson –sargardon bo'lish holatlari ham ko'plab uchrab turadi. Aliment masalasida ayollarni qayerga va qanday murojaat qilishni bilmasliklari ham juda achinarli holatdir. Bu esa o'z navbatida huquqiy bilimni yetarli emasligiga misol bo'la oladi.

Bugungi kunda sudlar tomonidan joylarga chiqib sayyor sudlarni o'tkazishni yo'lga qo'yilganligi ham fuqarolarga anchayin yengilliklarni berayotgani quvonarli holatdir. Sud huquq sohasidagi mutaxassislar bilan fuqarolarning uchrashuvlarini tashkil etilayotganligi ham aholi uchun ham muammolarga joyida yechimtopishga, shuningdek huquqiy maslahatlarni olishlariga ham katta hissa qo'shyapdi. Biz bu bilan cheklanib qolmasdan hayotimizning ajralmas qismi bo'lmish huquqiy madaniyatimizni oshirish yo'lida barcha imkoniyatlardan foydalanishimiz zarur. Mamlakatimiz qonunchiligidagi barcha islohotlar faqat jamiyatimiz rivoji uchun xizmat qilmog'i kerak.